

van 1798 tot 1806 en van 1810 tot 1813 niet over een eigen gebouw beschikte, kon er van een gemeenschappelijk leven, overeenkomstig de eisen van het seminariedecreet geen sprake zijn.

De dissertatie van Hamans is met name daarom zo volumineus uitgevallen omdat de auteur meer descriptief dan thematisch en analytisch te werk is gegaan. Mede door het stelselmatig herhalen van het gekozen onderzoekschema, ook als in een bepaalde periode niet over de genoemde kenmerken te berichten valt, blijkt het uiteindelijk resultaat nogal eens aan oppervlakkigheid mank te gaan. De vraag naar de geestelijke bagage van de studenten, die volgens Hamans een goede wetenschappelijke vorming kregen, wordt nauwelijks beantwoord. Ook schiet de auteur tekort in de beschrijving van reformatie, jansenisme en Verlichting. Juist omdat de horizon van dit proefschrift eigenlijk beperkt is gebleven tot een binnenkerkelijk verhaal van het diocees Roermond, is de kerkpolitiek van de felle anti-jansenist Humbert Guillaume de Précipiano, aartsbisschop van Mechelen en van diens suffraganen onder wie Cools uit Roermond onvermeld gebleven. Deze Zuidnederlandse bisschoppen legden namelijk in 1692 het formulier van 1665 weer op, waarmee zij lieten stipuleren dat, wilde men als orthodox-katholiek door het leven gaan, men onder ede moest verklaren dat de leer in de vijf stellingen neergelegd uit het boek van Cornelius Jansenius was geëxcerpeerd en dat deze leer ketters was. Paus Innocentius XII (1691-1700) verbood in 1694 de bisschoppen van de Zuidelijke Nederlanden, onder wie Cools, bepaalde clausules aan het Formulier toe te voegen. Deze paus wilde ervoor waken dat men de vage beschuldigingen van jansenist te zijn niet zou gebruiken tenzij duidelijk vaststond dat de aangeklaagde persoon ook een van de stellingen hield of onderwees. De aartsbisschop bleef met zijn suffraganen echter het in zijn ogen oprukkend jansenisme in de Zuidelijke Nederlanden, Frankrijk en in Rome fel bestrijden. Ook het gegeven dat de Roermondse bisschop heel uitdrukkelijk de privileges van de Leuvense universiteit bruskeerde die ook in die dagen haar alleenrecht inzake het theologische en filosofische onderwijs verdedigde, maar in de ogen van de anti-jansenisten uiterst verdacht was, wordt met weinig diepgang behandeld.

Hier moet worden vermeld dat de auteur wel in zijn literatuurlijst en ook in noot 63 op pagina 181 de dertien delen *Jansenistica minora* en de vier delen *Jansenistica* van de hand van L. Ceyssen O. F. M. opvoert, maar het blijkt niet dat de auteur zich in deze materie bijzonder verdiept heeft. Als schrijver het door hem geciteerde werk van Isaac Vazquez, *L'oeuvre littéraire de Lucien Ceyssens sur le jansenisme et l'antijansenisme devant la critique* (Rome, 1979) grondig had bestudeerd, dan zou hij heel gemakkelijk via de daar geboden literatuur de theologische en pastorale spanningen in de Mechelse kerkprovincie in het laatste decennium van de zeventiende eeuw hebben kunnen beschrijven. Dan zouden de reorganisatie van het Roermondse seminarie in 1695 door Cools en de stabilisatie door d'Oignies in een ander daglicht zijn komen te staan.

M. G. Spiertz

G. Th. Jensma, e. a., ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Fryske Akademy 648; Leeuwarden: Fryske Akademy, 1985, 523 blz., ISBN 90 6171 648 9); A. P. van Nienes, e. a., *De archieven van de universiteit te Franeker 1585-1812* (Leeuwarden: Rijksarchief in Friesland, 1985, 339 blz.); E. H. Waterbolk, e. a., met een voorwoord van W. R. H. Koops, *Academisch onderwijs in Franeker en Groningen 1585-1843. IJver en wedijver* (Groningen: Universiteitsmuseum, 1985, 106 blz., ISBN 90 3670 004); J. Visser, ed., *Album Collegii Studiosorum ex Gymnasio Leovardiensi (1626-1668)* (Franeker: T. Wever, 1986, 224 blz., f69,50, ISBN 90 6135 404 8).

Eeuwfeesten hebben een slechte naam: veel werk voor iedereen, weinig winst voor de wetenschap. Dat het ook anders kan bewijst het vierde eeuwfeest van de stichting van de Franeker academie (door de organisatoren terecht consequent met de term universiteit aangeduid), zeker in vergelijking met latere herdenkingsfeesten in Utrecht en Groningen. De oogst van 1985 was overvloedig: een dikke, rijk geschakeerde en op onderdelen werkelijk vernieuwende bundel bijdragen over vrijwel alle aspecten van het universitaire leven; beknopte maar verhelderende syntheses over de betekenis van de instelling voor gewest en wetenschap; een voorbeeldige inventaris van het universiteitsarchief met bijlagen die deze voor de historicus ontsluiten door een weelde aan detaillering die we van de archiefdiensten niet meer gewend waren (maar helaas heeft rivaliteit verhinderd in de archiefinventaris ook die stukken te noemen die in de Provinciale Bibliotheek waren terechtgekomen); uitgave van onbekend gebleven bronnen en repertoria van documenten; tentoonstellingen die door de vergelijking van Franeker met respectievelijk Groningen en Leiden een dieper inzicht geven in de plaats van de Friese universiteit in de Republiek der Letteren. Kortom, een goed gestructureerd en veelzijdig geheel aan initiatieven en publikaties dat erin is geslaagd het beeld van de Franeker academie te verdiepen en soms ingrijpend te vernieuwen — zonder dat de grote, empirisch opgezette academiegeschiedenis van W. B. S. Boeles (1879-1889) overigens daarmee overbodig zou zijn geworden. Natuurlijk werden de organisatoren in dit geval niet geplaagd door universitaire bestuurders die de gekste bokkesprongen van hen verlangden om te laten zien hoe bijdetijds, toepasbaar en maatschappelijk relevant het allemaal wel is. Maar toch ...

Het is ondoenlijk de ruim dertig bijdragen van de grote herdenkingsbundel afzonderlijk te bespreken. Een recensie draagt ook te veel van de recensent in zich om elke auteur recht te doen. Lof komt toe aan de opzet, waarbij er terecht vanuit werd gegaan dat een universiteit als wetenschapsinstelling een heel ander, verschillend gefaseerd en anders gewaardeerd beeld kan geven dan als onderwijsinstituut of in haar relatie tot de samenleving. Per sectie maken vaak uitstekende inleidingen de balans op, en de redacteurs verhelen de lacunes niet — waarbij de niet-Fries die ik ben vooral werd getroffen door het klaarblijkelijk onvermogen om goede bijdragen binnen te krijgen over de relatie tussen de academie en Friesland, de Friese taal en de Friese geleerden. Slechts één bijdrage (van Ph. H. Breuker) is overigens in het Fries geschreven: ze gaat over de leerboeken, en valt dank zij de vele titels en auteursnamen probleemloos te volgen.

Een eerste reeks artikelen betreft de instelling en haar leden: aantallen en aard van de binnen- en buitenlandse studenten, het professorencorps, de academierechtbank, alumniaat (studiebeurzen), bibliotheek en burse (de mensa), studentenalba en gebouwen. In het tweede deel van de bundel wordt het onderwijs in de afzonderlijke faculteiten besproken, met een zwaar accent op de zeventiende eeuw. Weliswaar wordt de landmeetkunde, een van de Franeker 'specialiteiten', daarbij verwaarloosd, maar daarover vinden we weer een duidelijk (en intussen tot een boek uitgegroeid) artikel van P. J. van Winter in de catalogus van de Groninger tentoonstelling. In die catalogus wordt door Smit en Jensma ook een universitair dubbelportret geschetst dat de eigen kenmerken van beide academies beter doet uitkomen. Dat Groningen zich in de achttiende eeuw in bijna alle opzichten beter wist te handhaven, was bekend. Daar zijn talrijke redenen voor te geven, waarvan eigenlijk geen enkele doorslaggevend is, tenzij misschien het overal in Europa optredend verschijnsel dat de kleine steden het dan moeten afleggen tegen de grotere: wetenschap vereist voortaan de externe stimulans van een cultureel florerend stadsklimaat. Toppers in de herdenkingsbundel zijn naar mijn smaak het mooie artikel van E. H. Waterbolk over de 'vormende krachten', motieven en voorbeelden die tot de oprichting en concrete

vormgeving van de academie hebben geleid; C. M. Ridderikhoofs analyse van de strafbare feiten uit het Franeker studentenleven aan de hand van de sententieboeken van de academierechtbank (een gedetailleerde opgave van de criminele en civiele processen vindt men weer in bovengenoemde archiefinventaris); de vergelijkende beschouwing over het menu van de mensa door H. van der Meulen; K. van Berkels essay over het ramisme te Franeker, en Jensma's studie over de kostgangers van professor Arcerius. Daarnaast bevat de bundel tal van bijdragen over wetenschapsontwikkelingen en individuele wetenschappers, doch hoe interessant die op zichzelf ook mogen zijn, daar ligt niet werkelijk de winst van deze herdenking. Die zou ik eerder zoeken in het vergelijkend perspectief dat door veel auteurs met succes wordt gehanteerd. Bijna nergens is meer sprake van Franeker alleen. Door de plaats van Franeker binnen een veelheid van Europese ontwikkelingen te traceren op het gebied van wetenschap, onderwijs, migratie van studenten en geleerden, studentenleven, maatschappelijke verhoudingen, en de overdracht van normen en waarden, en door elk van deze componenten naar zijn eigen ontwikkelingsritme te beschouwen, is de academie zelf veel duidelijker naar voren gekomen, met zowel haar kenmerken als haar contradicties. Dat maakt een nieuwe synthese oneindig moeilijker dan in Boeles' tijd, maar behoedt ons voor verraderlijke simplificaties en houdt de discussie levend.

Een van de nadelen van zo'n herdenking is, dat veel van het nieuwe materiaal dat bij die gelegenheid wordt gepubliceerd, eigenlijk al in de studies had moeten zijn verwerkt. Dat geldt in dit geval voor de integrale uitgave van het album van de Leeuwarder studentenvereniging die van 1626 tot 1668 te Franeker bestond, en het voorbeeld werd voor de bekende Gelders-Overijsselse vereniging uit 1637. Alle inschrijvingen zijn integraal weergegeven en letterlijk vertaald — zij het niet steeds met evenveel gevoel voor het onderwerp: waarom *disputatio* bijvoorbeeld met 'verhandeling' vertaald in plaats van met disputatie, en *schola* met 'genootschap' in plaats van met (Latijnse) school? En *collegio instituto* betekent zeker niet dat er een gebouw voor de vereniging werd neergezet. Maar het belang van de uitgave ligt niet zozeer in de lijst van 463 leden, die (op een vijftiental na) immers ook in het Franeker album studiosorum te vinden zijn, als wel in de zeventiende-eeuwse toevoegingen over studiecircuit en carrière. Zelfs in deze universitaire expansieperiode die rijp en groen naar de academie bracht, blijken slechts weinig studenten 'gesjeesd': beter onderbouwd zou dat een bepaald opzienbarende conclusie kunnen worden. Even interessant zijn de studiegegevens uit het album. Op de eerste 50 ingeschrevenen bijvoorbeeld telde ik er 30 die elders zijn gaan studeren, waarvan 17 een grote tour door Engeland en/of Frankrijk ondernamen. Dit levert een aanzienlijk hoger percentage peregrinanten op dan tot dusver werd verondersteld. Die voorlopige conclusie had de uitgever ertoe kunnen aansporen op zoek te gaan naar inschrijvingen aan andere universiteiten; in plaats daarvan heeft hij veel tijd gestoken in een opsomming van allerlei vondsten uit vooral notariële bronnen, waar we niet veel wijzer van worden bij gebrek aan systematiek in de presentatie en aan minstens summiere genealogische en sociaal-historische gegevens. Maar goed, er moet ook nog wat werk overblijven voor het nageslacht. En, het moet gezegd, wat dat betreft biedt het Franeker jubileum prikkels en suggesties te over.

Willem Frijhoff

N. B. Deze bespreking was aanvankelijk toegezegd door een andere recensent die niet in staat is geweest zijn toezegging na te komen en de opdracht begin 1990 teruggaf. Vandaar de ontstane vertraging. De redactie dankt Willem Frijhoff die bereid was zeer snel een bespreking te vervaardigen.

W. J. op 't Hof, *Engelse piëtistische geschriften in het Nederlands, 1598-1622* (Dissertatie Utrecht, Monografieën gereformeerd piëtisme I; Rotterdam: Lindenberg, 1987, 731 blz., f89,50, ISBN 90 70355 15 9).

In de inleiding van deze Utrechtse dissertatie (promotor O. J. de Jong) zegt de schrijver dat zijn studie niet meer is dan een begin van het onderzoek. Voor een publikatie die 731 bladzijden telt en de schrijver de titel doctor in de godgeleerdheid bracht, mag deze evaluatie merkwaardig worden genoemd. Nog merkwaardiger evenwel is, dat de auteur volstrekt gelijk heeft. Zijn boek getuigt van grote werkkraft en verzameldrift, maar de grootste verdienste ervan is, dat het bij de studie van het Nederlandse piëtisme in de toekomst hulp kan bieden.

Op 't Hof bracht Engelse piëtistische geschriften bijeen, excerppeerde deze en voorzag het resultaat van begeleidend commentaar. Een groot deel van zijn boek is te vergelijken met een beredeneerde bibliografie. De hoofdstukken dragen dan ook titels als: bibliografie (III), vertalingen (IV) en, overige piëtistische werken (VI). Op 't Hof brengt verslag uit van een onderzoek van 60 vertalingen uit het Engels in het Nederlands, waarvan in totaal 114 uitgaven verschenen. Op twee na werden die door 15 vertalers voor het Nederlands publiek toegankelijk gemaakt, aan wie de schrijver een apart hoofdstuk wijdt. In een inleiding gaat Op 't Hof in op het begrip piëtisme, in de slothoofdstukken komt de invloed van de Engelse geschriften en van het puritanisme in het algemeen op de Nederlanden en de beginfase van het Nederlandse piëtisme aan de orde.

Volgens Op 't Hof was 1588 'het geboortjaar van het Nederlandse Piëtisme'. Vanaf dat jaar verschenen regelmatig piëtistische geschriften in de Nederlanden, waaronder de invloedrijke vertalingen in het Nederlands van het werk van Taffin. Op 't Hof deelt de beginfase van het Nederlands piëtisme in drie perioden in. De eerste, 1588-1597, werd gekenmerkt door vertalingen uit het Frans, tijdens de tweede, 1598-1607, overheersten vertalingen uit het Engels en in de derde periode, 1608-1622, was er Duitse, Franse, Engelse en Nederlandse beïnvloeding, waarbij de betekenis van de Engelse en Nederlandse piëtistische geschriften het grootst was. Meer dan de helft was van Engelse origine, terwijl de meerderheid van de Nederlandse geschriften het stempel van het Engelse puritanisme droeg. De conclusie is duidelijk: het Nederlandse piëtisme werd vanaf 1598 sterk door het puritanisme beïnvloed. Met de derde periode begon de Nadere Reformatie die in de zeventiende eeuw in grote mate afhankelijk bleef van het Engelse puritanisme. De bloeitijd van de Nadere Reformatie tussen 1650 en 1670 was tevens het hoogtepunt van de Engelse piëtistische geschriften in Nederland.

Het onderzoek van Op 't Hof bevestigt de opvatting van Heppe (H. Heppe, *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformirten Kirche, namentlich der Niederlande*, Leiden, 1879) die het Nederlandse piëtisme als een importartikel uit Engeland beschouwde en weerlegt de door Knappert verdedigde mening als zou het piëtisme hier te lande niet tot puriteïns invloeden te herleiden zijn. Het laatste standpunt werd overigens ook voor het verschijnen van dit boek door vrijwel niemand meer gedeeld.

Op 't Hof schuwt duidelijke uitspraken niet, weet stromingen op het jaar af te dateren, maar gaat daardoor af en toe in de fout. 'Dit is een grote troost voor de lezers die het hebben meegemaakt dat de Zuidelijke Nederlanden weer geheel in de Spaanse macht en in de rooms-katholieke godsdienst zijn teruggefallen' schrijft hij naar aanleiding van de verschijning in Leiden in 1589 van een *Trouwe Vermaning...* van de hand van Philips van Marnix. Maar geheel in Spaanse handen waren de Zuidelijke Nederlanden toen nog niet. De Staatse troepen bezetten nog steeds Oostende. Eerst in 1604 wist de aartshertog Albertus na een beleg dat drie jaar had